

PAPER DETAILS

TITLE: Kur'an-i Kerim'de Terâdüf-Te'kîd İlişkisi

AUTHORS: Ahmet DAG

PAGES: 381-400

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1387474>

KUR'AN-I KERİM'DE TERÂDÜF-TE'KÎD İLİŞKİSİ

Ahmet DAĞ*

Öz

İki veya daha fazla kelimenin aynı anlamı ifade etmesine terâdüf, bir kelime veya cümleyi lafız yahut anlamca pekiştiren öğelere te'kîd denilmektedir. Bir anlam için birden fazla kelimenin bulunmasının birçok hikmet ve faydası bulunmaktadır. Sözü etkili kılması ve pekiştirici öğe olması bu faydalardan birisidir. Arap dilinde bir anlamı vurgulamanın birçok yöntemi vardır. Bunlardan bir de eş anlamlı kelimeleri kullanmak suretiyle yapılan vurgu çeşididir. Kur'an-ı Kerim'de bulunan eş anlamlı kelimeler beş farklı üslûp ile varid olmaktadır. Birbirinden farklı bu kullanım şekilleri şunlardır: 1. Peşpeşe, atıfsız gelen müterâdif kelimeler, 2. Kendi müterâdifine atfedilen sözcükler, 3. Bir kelimenin kendi müterâdifi için "hâl-i müekkide" formatında kullanıldığı üslûp, 4. Benzer ayet ve bağlamlarda (lafzî müteşabih ayetlerde) gelen eş anlamlılar, 5. Farklı ayet ve farklı bağlamlarda varid olan eş anlamlı kelimeler. Bu beş kategoriden ilk üçünün doğrudan te'kid ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu makalede, Kur'an-ı Kerim'de müterâdif kelimelerle nasıl te'kid yapıldığı ve bu konunun kendi içerisindeki kategorileri örneklerle beraber ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Lafız, Mana, Terâdüf, Te'kîd

The Te'kîd and Terâdüf Relationship in Quran

Abstract

Two or more words expressing the same meaning is called *terâdüf*, linguistic items that reinforce a word or sentence verbally or semantically are called *te'kîd*. The existence of more than one word for a meaning has many wisdom and benefits. Making the word effective and be a reinforcing item is one of these benefits. There are many ways to emphasize a meaning in the Arabic language. One of them is the type of emphasis made by means of using synonymous words. The synonyms found in the Qur'an are being used in five different styles. These usage patterns differing from each other are these: 1. Synonyms coming one after another and strengthening each other, 2. The words attributed to their own synonyms, 3. The style in which a word is used for its own synonym in the former of strengthening state, 4. Synonyms from similar verses and contexts (word similarity in the verses), 5. Synonyms which exist in different verses and different contexts. The first three of these five categories are directly related to "Te'kid". In this article, we discussed how to make Te'kid with synonym words in the Quran and the categories within this subject with examples.

Keywords: Qur'an, word, acception, synonyms, confirmation

Makalenin Geliş Tarihi: 12.07.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 05.09.2020

* Dr., Diyanet İşler Başkanlığı (Van Özalp İlçe Müftüsü), ORCID ID: 0000 0001 7923 2434, e-mail: ahmetdag65@hotmail.com

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de müterâdif kelimeler beş farklı üslûp ile kullanılmaktadır. Üslûptan kastımız, bu sözcüklerin kullanıldığı format, şekil ve istimal/kullanım keyfiyetidir. Bu şekilleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Te'kîd-i lafzî üslubu: Kur'an'da bazı eş anlamlı kelimeler birbiri ardınca kullanılarak ikinci sözcük birincisini te'kîd etmektedir.

2. Atıf üslubu: Kur'an-ı Kerim'de müterâdif kelimelerin atıf edatı ile birbirine bağlanması şeklinde kullanımlar mevcuttur.

3. "Hâl-i müekkide" üslubu: Kur'an-ı Kerim'de bulunan müterâdif kelimelerin kullanım üslûplarından biri de hâl-i müekkide olarak kullanılmasıdır. Bu tür örnekleri incelediğimizde; müterâdif kelimelerden birincisinin fiil, ikincisinin ise kendi müradifinin failine hâl olarak kullanıldığını görürüz.

4. Lafzî müteşabih ayetlerde geçen müterâdifler: Kur'an'daki tekrarlardan dolayı bazı ayetler lafzî açıdan benzerlik arz etmektedir. Bu tür ayetler "lafzî müteşabih ayetler" diye adlandırılmaktadır.¹ Bu tür ayetlerde bir mana bir lafızla anlatıldıktan sonra müteşabih ayette ise aynı mana farklı bir lafız ile anlatılmaktadır. Kur'an, kullandığı tabir ve ifadeler arasında bazen değişiklik yapar. Anlattığı konu aynı olsa bile bunu farklı lafızlar ile verir. Bu farklılık bazen bir, bazen de daha fazla kelimeye gerçekleşir. İşte tam bu noktada müterâdif kelimeler de konunun bir parçası olmaktadır. Zira Kur'an, manası aynı olan ifadeler arasındaki değişikliği bazen müterâdif kelimeler ile gerçekleştirir. Mesela "ölümün gelmesi" manası Kur'an'da birkaç yerde geçmektedir. Bu mana aşağıdaki ayetlerde görüldüğü üzere Kur'an'da üç farklı fiil ile tekrarlanmıştır.

² إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ / Sizden birine ölüm geldiği zaman...

³ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ / Sizden birine ölüm geldiği zaman...

⁴ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ / Sizden birine ölüm gelme(den önce)...

5. Kur'an'da geçen müterâdiflerin büyük çoğunluğunu teşkil eden beşinci kısım ise farklı ayet ve bağlamlarda geçen ve aynı anlama gelen kelimelerdir. Örneğin "korku" ortak anlamında birleşen sekiz (الخشية - الخوف - الرعب - الرهب), öfke anlamını taşıyan üç (السخط - الغضب - الغيظ), adalet anlamına gelen iki (العدل - القسط) farklı kelime bulunmaktadır.

1 Kirmanî, Muhammed b. Hamza, *el-Burhan fi Tevcihi'l-Müteşabihi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.

2 Bakara, 2/180.

3 Enam, 6/61.

4 Münafikûn, 63/10.

Yukarıda saydığımız maddelerden sadece ilk üçü konumuzu ilgilendirdiğinden bu maddeler ayrı başlıklar altında ele alınacak, dördüncü ve beşinci maddelerle ilgili daha fazla detaya girilmeyecektir.

1. Te'kîd-i Lafzî Şeklinde Gelen Müterâdifler

Nahivde te'kîd: İ'rab bakımından önündeki ögeye uyan tâbi'ler (tevâbi') sıfat, te'kîd, bedel, nesak atfı ve beyan atfı olmak üzere beş kategoriden meydana gelir. Nahivde te'kîd, tâbi olduğu unsuru lafız veya mana yönünden pekiştirir; onun zâhiri ve hakikati üzere bulunduğunu vurgulayıp muhatabın zihnine yerleştirir ve mecazi mana gibi hakikati dışındaki anlayışları önler. Te'kîd, lafzî te'kîd ve mânevî te'kîd şeklinde ikiye ayrılır.⁵

Lafzî te'kîd, lafzin kendisinin veya eş anlamlısının tekrar edilmesi suretiyle hem lafzın hem anlamın pekiştirildiği kategoridir. Bu te'kîd üslûbuna pekiştirilen ögede muhtemel şüphe, yanılma ve ihtimalleri önlemek, muhatabı uyarmak, korkutmak, teşvik etmek, tekrardan haz duymak gibi amaçlar için başvurulur. “جاء المعلم المعلم” *Öğretmen öğretmen geldi* (uyarma), “والسابقون” *77* “كلاً سوف تعلمون ثم كلاً سوف تعلمون” *Öne geçenler öne geçenler* (teşvik), “السابقون” *Hayır hayır ileride bileceksiniz. Hayır hayır ileride bileceksiniz.* (tehdit) gibi. Türkçe’de “kalem malem”, Arapça’da “atşân natşân, hasen besen kasen” gibi “itbâ” adı verilen eklemeli pekiştirmeler de lafız te'kîdindendir. Art arda tekrarlanan iki kelime veya ifadenin gerçekte (lafzî) te'kîd olmadığı halde bu izlenimi vermesine “ihâm-ı te'kîd” denir.

Manevî te'kîd, pekiştirici öge olarak kullanılan sınırlı sayıdaki نفس، عين، کلا، کلتا، کلّ، جميع، عامّة kelimelerle yapılan te'kîddir. Pekiştirilecek ögenin zâhiri üzere bulunduğunu muhatabın zihnine yerleştirmek, onunla ilgili mecazî yorum, anlayış ve ihtimalleri önlemek amacıyla yapılır.⁸

Arapçada müterâdif kelimelerin bir arada, atıfsız bir şekilde te’kîd-i lafzî formatında kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım şeklinin Kur’an-ı Kerim’de de birkaç örneği mevcuttur. Bu sebeple Ulûmu’l-Kur’an türü eserlerde te’kîd, lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayrıldıktan sonra lafzi kısım, “bir lafzın veya müradifinin tekrarlanması” şeklinde tanımlanmakta ve bu konuda şu örnekler zikredilmektedir: “⁹فُجَاجَا سُبُلَا”¹⁰ Bu ve benzeri örnekleri aşağıda detaylı bir şekilde ele alacağız. Bu kullanım şekli yani

5 Durmuş, İsmail, “Te’kîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/365-368.

6 Vakıa, 56/10.

7 Tekasür, 102/3-4.

8 Durmuş, "Te'kîd", 40/365-368.

9 Enbiya, 20/31.

10 En'am, 6/125.

bir lafzın, mürâdifi tarafından te'kîd edilmesi, terâdüfün varlığını savunanlar tarafından bir kanıt olarak kullanılmaktadır.¹¹

1.1.Kur'an'da Bulunan Te'kîd-i Lafzi Örnekleri

Enam 125. Ayet (ضَيِّقًا حَرْجًا)

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرْجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

*"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de sap-tırmak isterse, onun da göğsünü göğşe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inan-mayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir."*¹²

İ'rab açısından حرج kelimesini değerlendirildiğinde birden fazla ihtimalin ortaya çıktığı görülür. Bazı âlimlere göre iki i'rab ihtimali vardır. Birinci ihtimale göre حرج kelimesi kendinden önceki kelimenin sıfatı da olabilir, tekrarlanmış mef'ûlün bihi de olabilir. İkinci ihtimal يَجْعَلُ fiili dönüştürme ifade ettiği takdirde söz konusu olur. Bu durumda يَجْعَلُ fiili üç mef'ûl almış gibi görünse de aslında iki mef'ûl almıştır ve üçüncüsü ikincisinin tekrarı olmuş olur ki buna benzer örnekler çoktur. Aynı i'raba sahip kelimelerin tekrarlan-masına şu örneği verebiliriz: ظَنَنْتُ زَيْدًا كَاتِبًا شَاعِرًا فَقِيهًا. Bu örnekte de görüldü-ğü gibi cümlede bulunan ظَنَنْتُ fiili iki mef'ûl ile müteaddi olmasına rağmen cümlede dört tane mef'ûlün bih mevcuttur. Bunun izahı şudur: Son iki mef'ûl müstakil olarak fiile bağlanan mef'ûller olmayıp sadece ikinci mef'ûlün tek-rarı mahiyetindedir. Aynı durum söz konusu ayette de mevcuttur.¹³

İmam Suyutî, Zerkeşî gibi âlimler حرج kelimesinin –"ra" harfi kesra ile okunduğunda- önceki kelimenin te'kidi olduğunu belirtmişlerdir. Bu âlimler konu ile ilgili detay vermemişlerdir. Biz bu görüşün daha isabetli olduğunu dü-şünüyoruz. Zira حرج kelimesi kesra ile okunduğunda sıfatı müşebbehe olur ve "çok dar" anlamını ifade eder. Aynı şekilde ضَيِّقًا kelimesi de sıfatı müşebbehedir ve o da şeddeli olduğundan dolayı "çok dar" anlamını ifade eder. Bu durum adeta ضَيِّقًا kelimesinin tekrarlanması ile yapılan lafzi te'kîd mesabesindedir.¹⁴

11 Zerkeşî, Bedrudin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, (Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 2006), 2/358; Suyûtî, Abdurrah-man b. Ebubekir Celalettin, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an*, (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1996), 2/846; Mahmut es-Seyyid eş-Şeyhûn, *Esraru't-Tekrâr fi Lugati'l-Kur'an*, (Kahire: y.y., ts.), 21; Kara, Ömer, "el-Furûku'l-Lugaviyyeye Giriş III", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/4, (Aralık 2004), 121.

12 Enam, 6/125.

13 es-Semin el-Halebî, Ahmet b. Yusuf, *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn*, thk. Ah-met Muhammed Harrat, (Dimaşk: y.y., ts), 5/143-144.

14 İbn Haleveyh, Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmet, *el-Hucce fi Kiraati's-Seb'*, (Beyrut: Da-ru's-Şurûk, 1401), s.149; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/860; Zerkeşî, *el-Burhan*, 2/472; Beydavî, Na-sirdin Ebu Said Abdullah, *Envaru't-Tenzil*, (Beyrut: Daru Sadır, 2004), 2/181; İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşri, 1984), 5/193.

Buna göre حرجا kelimesinin i'rabı ile ilgili üç ihtimal söz konusudur: 1- sıfat, 2- mef'ûlün bih, 3- te'kîd-i lafzî. Her üç durumda da حرجا kelimesi, bir önceki kelimenin manasını güçlendirdiğinden dolayı aslında mana açısından her hangi bir farklılık söz konusu değildir. Bu Sebeple de حرجا kelimesi bütün ihtimallerde te'kîd ifade eder.

Enbiya 31. Ayet (فَجَا سُبُلًا)

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ

*"Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik ve (varacakları yere) yol bulabilsinler diye ondan geçitler, yollar meydana getirdik"*¹⁵

Yukarıda zikredilen (فَجَا سُبُلًا) sözcüklerinin lugavî anlamlarını incelediğimizde iki kelimenin *açıklık* ve *genişlik* anlamını ifade etmeleri noktasında birleştiklerini görmekteyiz. Bu nokta dikkate alındığı takdirde söz konusu iki kelimenin eş anlamlı kabul edilmesi daha makul görülmektedir. Bu durum "فَجَا سُبُلًا" ifadesinin te'kîd-i lafzi kabul edilmesinin en mantıklı gerekçesi olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim Ulumu'l-Kur'an türü kaynaklarda bu ifade te'kîd-i lafziye örnek olarak gösterilmekte ve te'kîd-i lafzinin, lafzın tekrarı veya mürâdifin tekrarı ile gerçekleştiği belirtilmektedir.¹⁶

Fatır 27. Ayet (وَعَرَابِيْبٌ سُودٌ)

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَابِيْبٌ سُودٌ

*Görmedin mi Allah gökten su indirdi de, onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar (yarat-tık).*¹⁷

Veya

*Görmüyor musun ki, Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlarda da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.*¹⁸

Ayet-i Kerimede zikredilen "عَرَابِيْبٌ" kelimesinin manası, nereye atfedileceği ve "وَعَرَابِيْبٌ سُودٌ" ifadesinin nasıl bir yapı olduğu konusundaki ihtilaflar neticesinde ayete farklı mealler verildiği için yukarıda iki farklı meal arz ettik. Birinci meale göre "عَرَابِيْبٌ" kelimesine siyah manası verilip "بَيَضٌ" kelimesine atfedilmiştir. İkinci meale göre "عَرَابِيْبٌ" kelimesine siyah taş manası verilip

15 Enbiya, 21/31.

16 Zerkeşî, *el-Burhan*, 2/472; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/860.

17 Fatır, 35/27. (meal: Süleyman Ateş)

18 Fatır, 35/27 (Diyanet meali.).

“جَدَد” kelimesine atfedilmiştir. Birinci yaklaşım esas alındığı takdirde “وَعَرَابِيْبُ” ifadesi bu makalenin kapsamına girmektedir.¹⁹

Simsiyah, koyu siyah, Taif bölgesinde yetişen en iyi siyah üzüm çeşidi ve saçını siyaha boyayan yaşlı adam gibi anlamlarda kullanılan “عَرَابِيْبُ” sözcüğü, “عَرَابِيْبُ” kelimesinin çoğuludur. Hangi kökten türediği sabit olmamakla beraber siyahlık ortak noktasından dolayı karga anlamına gelen “غَرَابُ” lafzından alınmış olabileceği düşünülmektedir.²⁰ Aynı şekilde siyahlık anlamına gelen “سود”, “أسود” kelimesinin çoğuludur.

Ayet-i kerimede “وَعَرَابِيْبُ سُدُودُ” şeklinde geçen yapıyı te’kîd olarak kabul edenlere göre bu ayette siyah anlamına gelen iki kelime, peş peşe gelmek suretiyle siyahlık manasını vurgulamaktadır. Bu görüş sahipleri “وَعَرَابِيْبُ سُدُودُ” ifadesinin te’kîd-i lafzi olduğunu belirtmişlerdir.²¹ Zemahşerî (ö.538/1144), Arapların koyu siyah manasını ifade etmek için yukarıdaki ifadeyi daha çok “أسود غريب” şeklinde kullandıklarını ve bu sebeple te’kid eden kelimenin “عَرَابِيْبُ” olduğunu belirtmiştir. “Te’kîd müekkeden önce gelmez” itirazına karşı Zemahşerî şu cevabı vermektedir: “عَرَابِيْبُ” kelimesi aslında ma kablinde mahzuf olan “سود” kelimesini tekîd eder. Ma ba’di ise ma kablini tefsir eder. Böylece takdir-i kelam şöyle olur: “سود غرابيب سود” Başka bir görüşe göre “سود”-nahiv açısından “عَرَابِيْبُ” kelimesinden bedeldir.²²

Başka bir görüşe göre “سود”-nahiv açısından “عَرَابِيْبُ” kelimesinden bedeldir. Âlimler bu iki kelimenin i’rabının ne olduğu konusunda ihtilaf etmiş olsalar da bu iki kelimenin birlerinin manalarını te’kit ettiği noktasında ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla teknik olarak te’kîd yoksa bile, mana açısından te’kîd vardır.²³

2. Bir Kelimenin Te’kîd Amacı İle Müradifine Atfedilmesi

Arap dilinde bir kelimenin eş anlamlısına atfedilmesi oldukça yaygın bir kullanımdır. Bu kullanımın temelde iki hedefinin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu iki gaye şunlardır:

- Sözü te’kîd etmek, vurgulamak,²⁴
- Söze güzellik katmak.²⁵

19 Elmalı başta olmak üzere çoğu meallerde birinci görüş tercih edilmektedir.

20 İbn Aşur, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 12/302.

21 Zamahşeri, Mahmud b. Ömer Carullah, *el-Keşşaf*, (Beyrut: y.y., 1407), 3/609; Zerkeşî, *el-Burhan*, 2/472; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/860; Fadıl Salih es-Samerraî, *Meâni’n-Nahv*, (Ürdün: Darü’l-Fikr, 2000), 5/151.

22 Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/609.

23 Beydavî, *Envaru’t-Tenzil*, II, 665; İbn Aşur, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 5/193.

24 Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-Vafî*, (Kahire: Daru’l-Maarif, 1998) 3/565.

25 İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu’mânî ed-Dımaşkî, *El-Lûbab fî Ulûmi’l-Kitab*, (Beyrut: y.y., 1998), 10/488.

Bu konu ile ilgili kaynaklarda birçok örnek yer almaktadır. Bu örnekler arasında en çok zikredilen şu iki cümledir:

الصمت والسكوت عن غير السداد سداد. / *(konuşmanın) isabetli olmadığı yerde susmak ve sesiz kalmak isabetlidir.*

يعود البغي والطغيان وبالأعلى صاحبه. / *Zulüm ve haksızlığın kötü sonuçları sahibine geri döner.*

Birinci cümlede “الصمت والسكوت” eş anlamlı oldukları halde biri diğerine atfedilmektedir. İkinci cümlede “البغي والطغيان” kelimeleri arasında da aynı ilişki söz konusudur.²⁶

Arap dilinde bir şeyin kendi zatına atfedilmesi, temel bir kaide olan “العطف” prensibine aykırı görülmemektedir. Fakat bu kaide daha çok gereksiz tekrar ve atıfları önlemek içindir. Aksi takdirde tekrarda bir fayda varsa bu caizdir. Ancak bu tekrarın farklı lafızlarla olması şart koşulmaktadır. Dolayısıyla bu kaidenin yerini bulması için lafızların farklı olması yeterli görülmektedir.²⁷ Bu sebeple kaynaklarda benzer manaların farklı lafızlarla tekrarlanmasının uygun olduğu “حسن العطف” (aynı anlama gelen) farklı lafızların birbirine atfedilmesi güzeldir (sözü güzelleştirir.)” ifadesiyle formüleştirmektedir.²⁸

2.1. Atıf İle Yapılan Te'kîd Örnekleri

Yusuf 86. Ayet (البَّتُّ وَ الْحَزْنُ)

يَاكُوبُ، “بَنَ تَاسَا وَ عُزُونُ” / *Yakub, “Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim. Ben Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim” dedi.*²⁹

Bu ayet-i kerimede Yakup (a.s)’ın iki evladından ayrılmasının verdiği büyük üzüntü ifade edilmiştir. Bu anlam ifade edilirken üzüntü anlamını ifade eden “حزن” kelimesi, yine aynı anlamı ifade eden “بَتُّ” kelimesine atfedilmiştir.

Yukarıdaki ayette geçen البَّتُّ kelimesi (بَتَّ - يَبْتُ) fiilinin mastarıdır. Saçmak, yaymak, dağıtmak gibi manalara gelir. Bu kelimenin asıl konulduğu mana “كَثْرَةُ التَّفْرِيقِ” / *çok dağılmak*” şeklinde ifade edilir. Yani birkaç unsurun birbirinden ayrılmak suretiyle etrafa yayılmış ve saçılmış olmasını ifade eder. بَتَّ. *Haberi yaydı. Çekirgeler yerde yayıldı. الجراد في الأرض.* Bu kelimenin

26 Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-Vafî*, 3/565.

27 Fatih Ulugöl, “Belagat ilminde fasıl ve vasıl”, *Nüşa Dergisi* 49 (2019), 166.

28 İbn Âdil, *El-Lûbab fî Ulûmi'l-Kitab*, 11/488.

29 Yusuf, 12/86.

30 Ebu Hilal, Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Muhammed Basıl, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 298.

“şiddetli hüznün” anlamını da ifade etmesi “yaymak, saçmak” anlamı ile bağlantılıdır. Zira çok hüznünlü kişi hüznünü etrafına yayar ve hüznünü gizleyemez. Bundan dolayı şöyle bir ifade kullanılır: *أَبَشَّكَ Ben sana hüznümü izhar ettim.* Bu kelimenin Kur’an-ı Kerim’de birkaç farklı kullanımı mevcuttur.³¹

• *بَثَّ مِنْهُمَا رَجُلًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً... İkisinden birçok erkekler ve kadınlar (meydana getirip) yayan...*³²

• *فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا : Hepsi dağılıp/saçılıp toz duman haline geldiği (zaman)*³³

• *وَزَرَابِي مَبْثُوثَةٌ : Serilmiş nefis döşemeler.*³⁴

İbn Faris’in *el-Mekayis*’te bildirdiğine göre “حزن” maddesi aslı itibari ile bir şeyde bulunan zorluk ve meşakkati bildirir. “Kolay”ın zıddını ifade eder. Bu manadan dolayı zor arazi ve sarp topraklar da bu kelime ile ifade edilir.³⁵ Bu kelimenin ifade ettiği diğer bir anlam da “üzüntü”dür. Bu anlam da asıl anlam ile bağlantılıdır. Zira üzüntü kişide bir takım zorluklar ve sıkıntılar meydana getirir.³⁶

Kur’an-ı Kerim’de bu kelime aşağıdaki örneklerde olduğu gibi üzüntü anlamında kullanılmıştır.

• *فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*

• *قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor.*³⁷

• *قَالَ إِنِّي لَيَحْزَنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ Doğrusu onu götürmeniz beni üzer dedi.*³⁸

İki kelimenin lugavî anlamlarını ve Kur’an’daki kullanımlarını zikrettikten sonra konunun terâdüf yönünü ve el-furuku’l-lugaviyye açısından nasıl değerlendirildiğini ele alacağız.

Hiz. Yakup (a.s)’a isnat edilen “إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ” ayetinde “hüznün” kelimesinin eşanlamlısına atfedilmesi tamamen te’kîd maksatlı mıdır? Yoksa

31 İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmet el- Ensarî, *Lisanu’l- Arap*, (Beyrut: y.y., ts.), 2/114; ez-Zebidî, Ebu’l-Feyz Murteza Muhammed b. Muhammed, *Tacü’l- Arus min Cevahiri’l-Kamus*, thk. Komisyon, (b.y: Daru’l-Hidaye, ts.),5/160.

32 Nisa, 4/1.

33 Vakıa, 56/6.

34 Gaşiye, 88/16.

35 İbn Faris, Ebu’l-Huseyn Ahmet b. Faris, *Mekayisu’l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (b.y.: y.y.,1979), 2/54.

36 er-Ragıp el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garîbi’l-Kur’an*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî, (İstanbul: y.y., 1986.), 231.

37 Enam, 6/33.

38 Yusuf,12/13.

iki kelime eş anlamlı olmayıp birbirlerinden farklı anlamlar mı ifade etmektedir? Eğer iki farklı anlam ifade ediyorlarsa bu fark/farklar nelerdir?

“Hüzün” kelimesi üzüntü anlamında kullanılmıştır. Bu ayette asıl üzerinde durulması gereken kelime “بُ” kelimesidir. Kaynaklara baktığımız zaman bu kelime için birkaç farklı görüş olduğunu görürüz. Bu görüşleri ve bu görüşler muvacehesinde ayetten anlaşılan manaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1.«بُ» : İnsanı düşüncelere daldıran başka bir ifade ile insanın fikir ve düşüncesini kaplamış gam,³⁹ (buna göre ayetten anlaşılan manayı şöyle ifade edebiliriz: *Fikrimi kaplamış olan gamımı ve hüznümü Allah'a arz ediyorum.*)

2.İnsanın benliğini tamamen saran şiddetli hüzün,⁴⁰ (*Benliğimi kaplamış olan gamımı ve hüznümü Allah'a arz ediyorum.*)

3.Şiddetinden dolayı insanın gizleyemeyip açığa vurduğu hüzün anlamına gelir.⁴¹ (*Açığa vurduğum gamımı ve hüznümü Allah'a arz ediyorum.*)

Bazı dil bilginleri ise bu iki kelimeyi müterâdif kabul etmektedirler. Onlara göre bu kullanım şekli Arap dilinde bir te'kîd üslubudur. Başka bir ifade ile Arap dilinde bir kelimeyi müterâdifine atfetmek vakidir ve bu atıf, ilgili manayı vurgulama maksadına yöneliktir. Bu görüşe göre ayette Hz. Yakup'un üzüntüsü vurgulanmıştır. Bu durumda “atıf farklılığı gerektirir” deyip iki kelimedede farklı anlamlar aramak gereksizdir. Zira bu bir te'kîd çeşididir. Araplar, lafızları farklı, manaları benzer kelimeleri birbirine atfederler. Bu Arap dilinde vurgu maksatlı bir üslûptur.⁴²

“Af” Manası İle İlgili Kelimeler (الصَّفْحُ - الْعَفْوُ - الْمَغْفِرَةُ)

Kur'an-ı Kerim'de “affetmek” paydasında birleşen mezkûr üç kelime birçok yerde bir birlerine atfedilmektedir. Söz konusu atfın üç farklı şekilde yapıldığı görülmektedir.

•Her üç kelimenin atıf edatıyla peş peşe sıralanması: وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا : *Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

•“Mağfiret”in “afv” sözcüğüne atfedilmesi: *Bizi affet, bizi bağışla, bize acı.*

39 er-Ragıp el-İsfehanî, *el-Müfredat*, 107.

40 Es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffaz*, 1/157.

41 maddesi için bkz: İbn Faris, *el-Mekayis*, 1/172; es-Semîn el-Halebî, *a.g.e.* a.y; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, 2/114; ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, 5/160;

42 İbn İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (Kahire: Daru't-Turas, 2009). 2/20; Muhammed b. Ali es-Sabban, *Haşiyetu's-Sabbân ala Şerhi'l-Eş-mûnî*, (Beyrut: y.y., 1997), 3/135; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3/565.

43 Tegabun, 64/14.

44 Bakara, 2/286.

•“Safaha”nın “afv” sözcüğüne atfedilmesi: ⁴⁵ *فَاغْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ* : *Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün.*

Söz konusu üç kelime, günahı cezalandırmama manasında birleşmekle beraber detaylarda bazı farklılıklara sahiptirler. Üç kelimeyi birbirinden ayıran farkları şu şekilde özetleyebiliriz:

1.“Safh” sözcüğü, birinin günahını affettikten sonra onu kınamayı ve sözlü olarak ona eziyet etmeyi de terk etmektir. Nitekim bazen bir suçlu bağışlanır ve suçundan dolayı cezalandırılmaz. Ancak işlediği günah sürekli hatırlatılır ve kınanmaya devam edilir. “Safh” ile ifade edilen bağışlama, kınamanın da terk edildiği bir bağışlama şeklidir.

2.“Afv” sadece affetmeyi, yani günahı cezalandırmamayı ifade eder. Kınama terk edilmemiş olabilir.

3.“Mağfiret” kelimesi diğer iki kelimeden farklı olarak “örtme” manasını da ifade eder. Buna göre birini mağfiret etmek, onun günahını bağışlayıp başkasının duymaması için setretmek demektir.⁴⁶

Yukarıda zikredilen farklar ve bu kelimelerin Kur’an’da birbirlerine atfedilmiş olması, kelimelerin anlam açısından birbirlerinden farklı olduğuna delalet edebildiği gibi “bağışlama” manasının bu atıf ile güçlü bir şekilde te’kîd edildiğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “وَأَنْ تَغْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ” ⁴⁷ *“Allah غُفُورٌ رَحِيمٌ” / “Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* gibi ayetler değerlendirirken bu farklar göz ardı edilmemeli ve bununla beraber atıf ile yapılan te’kîd de kabul edilmelidir.

Taha 112. Ayet (الظلم و الهضم)

*وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا Kim de inanmış olarak salih ameller işlerse, o, ne zulme uğramaktan korkar, ne yoksun bırakılmaktan.*⁴⁸

Furûk kaynaklarında iki kelime arasındaki farklar şu şekilde izah edilir: “ظلم” kelimesi, bir hakkın tamamının veya bir kısmının verilmemesinde kullanılırken, “هضم” ise bir hakkın eksik verilmesinde kullanılır. Buna göre ayetteki söz konusu iki kelimenin tefsiri şu şekildedir: “أَي لَا يَمْنَعُ حَقَّهُ وَلَا بَعْضُ حَقِّهِ / Yani ne haklarından ne de haklarının bir kısmından mahrum bırakılırlar.”⁴⁹

Arap söz geleneğinde bir mananın farklı lafızlarla tekrarlanması vakidir. Bir mananın farklı lafızlarla peş peşe tekrarlanması, muhatabın zihninde

45 Bakara, 2/109.

46 “صفح”, “غفر”, “عفو” maddeleri için bkz: el-İsfehanî, *el-Müfredat*, 486, 574, 609.

47 Tegabün, 64/14.

48 Taha, 20/112.

49 Ebu Hilal, *el-Furûk*, 260.

manayı yerleştirmek ve te'kîd maksatlarına mebnidir. Bazı kaynaklarda “ظُلْمًا” ifadesi de bu bağlamda ele alınır.⁵⁰

Bakara 157. Ayet (الصلوات و الرحمة)

*أولئك عليهم صلوات من ربهم ورحمة. / İşte Rableri katından bir rahmet ve merhamet onlarıdır.*⁵¹

Ayet-i kerimede “rahmet” kelimesi “salavat” kelimesine atfedilmiştir. Birkaç farklı anlamda kullanılan “salavat” kelimesi burada rahmet anlamında kullanılmıştır. Zira “salavat”, isnat edilene göre farklı bir mana ifade eder. “Salat” kelimesinin manası ile ilgili âlimlerin görüşü şu şekildedir: “Salat” kelimesi isnat edildiği kişiye veya makama göre manası değişmektedir. Buna göre “salat” kelimesi: Allah’a isnat edildiğinde “**rahmet**”, Meleklerle isnat edildiğinde “**istiğfar**”, İnsanlara isnat edildiğinde “**dua**” veya “**ibadet**”, Hayvanlara isnat edildiğinde “**tesbîh**” manasını ifade eder.⁵²

Yukarıdaki ayet-i kerimede “salat”, Allah’a isnaden kullanıldığı için rahmet manasını ifade eder. Bu şekilde değerlendirildiği takdirde aynı anlama gelen iki kelime birbirine atfedilmiş olmaktadır.

“Rahmet” kelimesinin “salavat” kelimesine atfedilmesi ile ilgili görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1.Bu ayeti kerimede “salavat” kelimesi ile “rahmet” kelimesi aynı anlamı ifade ederler. Te'kîd maksadı ile birbirine atfedilmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmiş gibidir: “رحمة بعد رحمة”⁵³

2.Başka bir görüşe göre de her iki kelime aynı anlamı ifade etmez. Çünkü aynı anlama gelen iki kelimenin birbirine atfedilmesi söz konusu değildir. Bu görüşü savunan âlimlere göre “salavat” kelimesi burada “الثناء” anlamında kullanılmıştır. “mağfiret” ve “ta’zim” anlamını tercih eden âlimler de olmuştur.⁵⁴

3.Furûk sahasının önemli âlimlerinden er-Ragıb el-İsfahanî söz konusu ayette geçen “salavat” kelimesinin “tezkiye” anlamını ifade ettiğini belirtir. Buna göre iki kelime arasında terâdüf değil tebâyün vardır.⁵⁵

50 Kettânî, Ebu Abdullah Muahammed bin Hasan el-Kettânî et-Tabîb, *Kitabu't-Teşbîhat min Eşari Ehli Endülüs*, (Beyrut: y.y., 1981), 137.

51 Bakara, 2/157.

52 İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, 14/414; İbn Âdil, *El-Lübab fi Ulûmi'l-Kitab*, 15/561 ve 3/82.

53 Beğavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Mealimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, (b.y.: Daru Tayyibe, 1997), 1/170.

54 Alûsî, Şihabuddin Mahmud bin Abdullah, *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî*, Beyrut: y.y., 1415), 1/421.

55 er-Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredat*, 490.

Taha 107. Ayet (عوجا ولا أمتا)

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا (501) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (601) لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا (701) *(Ey Muhammed!) Sana dağların (kıyamet günündeki) halini soruyorlar. De ki: "Rabbim onları toz edip savuracak."* ﴿105﴾ "Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan halinde bırakacaktır." ﴿106﴾ "Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin."⁵⁶

Ayet-i Kerime’de zikredilen “عوجا” ve “أمتا” kelimelerine her ne kadar “çukur” ve “tümsek” manası verilmiş olsa da bazı âlimler bu iki kelimeyi te’kîd maksadı ile birbirine atfedilen müterâdif kelimelerden sayarlar.⁵⁷ İbn Faris (h.395), El-Halil bin Ahmed(h.175)’in bu iki kelimeyi eş anlamlılardan saydığını nakleder. Bu durumda bu atıf te’kîd ifade eder.⁵⁸

İki kelime eğrilik manasında ortak olmakla beraber bu eğriliğin keyfiyeti noktasında ayrılırlar. İki kelime arasındaki temel farklar şunlardır:

- “عوجا” manevî eğriliği ifade ederken, “أمتا” maddi eğriliği ifade eder.⁵⁹
- “عوجا” kelimesi dik olan bir nesnenin eğriliğini, tümsekleri ifade ederken, “أمتا” ise aşağı doğru olan eğriliği ifade eder.⁶⁰

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında ve iki kelimenin Arap dilindeki anlamları dikkate alınarak âyet, “Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün” şeklinde tercüme edilebileceği gibi, âyete “Orada artık iniş-yokuş / eğrilik-yumruluk / eğrilik-pürüz göremezsın” manaları da verilebilir.⁶¹

Nisa 112. Ayet (حَطِيئَةٌ أَوْ إِثْمًا)

وَمَنْ يَكْسِبْ حَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَزْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدْ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur.*⁶²

Ayet-i kerimede (حَطِيئَةٌ) kelimesi (أَوْ) atıf edatı ile atfedilmiştir. Ünlü nahiv âlimlerinden İbn Malik (ö. 672/1274) bu ayeti delil göstererek (أَوْ) edatının hususiyetlerinden birinin de aynı anlama gelen kelimelerin birbirine atfedilmesi olduğunu ve böyle bir atfın maksadının da te’kîd olduğunu belirtmiştir.⁶³ Ancak çoğu dil bilgini bu hususiyetin sadece “vav” edatına ait olduğuna kaildirler.⁶⁴

56 Taha, 20/105-107.

57 Suyûtî, *el-İtkan*, 560.

58 İbn Faris, *el-Makayis*, 1/137.

59 Semin el-Halebî, *el-Umde*, 3/135-136.

60 Semin el-Halebî, *el-Umde*, 1/113.

61 Komisyon, *Kur’an Yolu Tefsiri*, 3/252-254.

62 Nisa, 4/112.

63 el-Üşmûnî, *Şerhü’l-Üşmûnî Ala Elfiyeti İbn Malik*, 2/382.

64 İbn Hişam *Muğni’l-Lebîb*, 467; Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-Vafî*, 3/565.

1.3.Hâl-i Müekkide Şeklinde Gelen Müterâdifler

Kur'an-ı Kerim'de bulunan müterâdif kelimelerin kullanım üslûplarından biri de hâl-i müekkidedir. Buna dair örnekleri incelediğimizde; müterâdif kelimelerden birincisinin fiil, ikincisinin ise kendi müradifinin failine hâl olarak kullanıldığını görürüz.

Arap dilinde hâl konusunun terâdüf meselesi ile doğrudan bir ilgisi olmamakla beraber hâl-i müekkide kısmının terâdüf meselesi ile kesiştiği bir nokta vardır. Hâl-i müekkide, cümle içinde geçen bir mananın te'kîd amaçlı ve hâl formatında tekrarlanması esasına dayanmaktadır. Bu yapı bazen eş anlamlı kelimeler kullanılmak suretiyle de oluşturulur. Konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de tespit edebildiğimiz örnekler dikkat edildiğinde bunların tamamen aynı yapı olduğu görülür. Çünkü bu örneklerin tamamında hâl kendi amilini te'kîd etmektedir. Bu örnekleri aşağıda detaylı bir şekilde ele alacağız.

1.3.1. Kur'an'da Bulunan Hâl-i Müekkide Örnekleri

Neml 19. Ayet (فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا)

فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

(Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: Ey Rabbim! Beni, gerek bana gerekse ana babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat.⁶⁵

“ضحك” : Sevinçten dolayı yüzün genişlemesi ve yine aynı sebepten dolayı dişlerin görünmesi anlamına gelmektedir. “ضحك” maddesinin temel anlamı “sevinçten dolayı gülmek” olsa da gerek bu madde gerek bu kelimedenden türemiş bazı kalıpların farklı anlamlarda da kullanıldığı görülür. Mesela gülme sırasında görünen veya ortaya çıkan dişlere “ضواحك”denilmektedir. Ayrıca master olarak kullanılan “ضَحْكٌ” kelimesi, alay etme, istihza ve eğlenmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. “من” harf-i ceri ile kullanılınca da çoğunlukla istihza anlamındaki gülme kastedilir: “ضحك منه” *Onunla alay etti*. İnsanlarla alay eden ve bunu çokça yaptığı için kendisinde bu hal adeta karakter halini alan kişilere “رجل ضحكة” denilir. Ancak “ضَحْكَةٌ” şeklinde yani “ha” harfi cezimli kullanıldığında ise “kendisi ile alay edilen” anlamına gelmektedir. Ayrıca “طريق ضحوك” açık belli yol, “ضحك الغدير” su birikintisinin parıldayıp ışıldaması anlamına gelmektedir.⁶⁶

65 Neml, 27/19.

66 Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, 501.

Kur'an-ı Kerim, kelimeyi temel anlamına uygun kullanmakla beraber farklı anlamlarda da kullandığını görmekteyiz. Kelimenin Kur'an'da kullanıldığı bağlamları şu şekilde sıralayabiliriz:

Sevinç

“وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ * ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ” *O gün bir takım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir.*⁶⁷

“فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا” *Öyleyse az gülüp çok ağlasınlar*⁶⁸

“فَتَبَسَّ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا” *Onun sözünden dolayı gülümsedi.*⁶⁹

İstihza

“فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوَكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ” *İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâdetmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz.*⁷⁰

“فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ” *Onlara âyetlerimizi getirince, bunlara gü-lüvermişlerdi.*⁷¹

“وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ” *Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz.*⁷²

Taaccüp

“وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ” *İbrahim'in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü.*⁷³ er-Ragıp el-İsfahanî bu ayette geçen “ضحكت” kelimesini “hayız oldu” anlamını çıkaran müfessirlerin olduğunu ve bu yaklaşımın doğru olmadığını ifade etmektedir. Zira bu kelimenin ifade ettiği anlamlar arasında “hayız olma” anlamının olmadığını belirtmektedir.⁷⁴

“بسم”: Gülmenin başlangıcı, sessiz gülme anlamlarına gelmektedir. Bu maddeden türeyen “تَبَسَّمَ ve اِبْتَسَمَ” kalıpları aynı anlamı ifade etmektedir. Tebessüm kelimesi hiçbir anlam değişimine uğramadan dilimize de geçmiştir. Dolayısıyla tebessüm veya ibtisam ile ifade edilen gülme şekli, yüzde gülme mimiklerinin ortaya çıkmasıdır. Aslında gülmenin dereceleri var ve bu derecelerin birincisi ve ilki tebessümdür.⁷⁵

67 Abese, 80/38-39.

68 Tevbe, 9/82.

69 Neml, 27/19.

70 Muminun, 23/110.

71 Zuhurf, 43/47.

72 Necm, 53/60.

73 Hud, 11/71.

74 Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, 501.

75 Asmaî, Abdu'l-Melik b. Kurayb, *Ma'htelefet Elfazuhu ve'ttefakat meânîhi*, thk. Macit Hasan ez-Zebidî, (Dimeşk: y.y., 1987), s.70; İbn Faris, *el-Mekayis*, 1/249; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 12/50; Râzî, Zeynuddin Muhammed b. Ebubekir, *Muhtaru's-Sihah*, thk. Hamza Fetullah, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2001), 73.

Bu iki kelime arasındaki fark açıktır. Nitekim “tebessüm”, “dahk” kelimesinden daha sessiz gülmeyi ifade eder. Bu durumda “فَتَبَسَّ ضَاحِكًا” ifadesi nasıl bir anlam ifade eder? Konu ile ilgili görüşler şu şekildedir:

1.Süleyman (a.s) öyle bir tebessüm etti ki adeta onun tebessümü, tebessüm sınırlarını geçip gülme derecesine ulaştı.⁷⁶

2.Tebessümün sevinç, kızgınlık gibi birçok sebebi olabilir. Nitekim Araplarda “تَبَسُّمُ الْغَضَبَانِ” ifadesi çok kullanılan bir ifadedir. Ayette “فَتَبَسَّ ضَاحِكًا” ifadesi ile Hz. Süleyman’ın kızgınlıktan veya başka bir sebepten değil; sevinçten güldüğünü belirtmek ve bu anlamda oluşacak bir anlam karışıklığını bertaraf etmek için tebessüm kelimesi te’kîd edilmiştir.⁷⁷

3. “ضَاحِكًا” kelimesi taaccüp anlamını ifade eder. Böylece bu ifadeden, “hayret ile tebessüm etti” anlamı çıkmaktadır.⁷⁸

Neml 10. Ayet (وَلَّىٰ مَدْبِرًا)

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدَبِّرًا وَلَمْ يَعْقِبْ يَأْمُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ

“Değneğini at.” (Mûsâ değneğini attı.) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah, şöyle dedi): “Ey Mûsâ, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.”⁷⁹

“التولية و الإِدْبَار” kelimeleri ile ilgili sözlüklerde yapılan lugavî tahlilden anlaşıldığı gibi iki kelimenin eş anlamlılık açısından birleştikleri ortak nokta “yüz çevirme” manasıdır. Eş anlamlıların art arda gelmesi ise çoğunlukla te’kîd maksatlı yapılır. Dolayısıyla burada yüz çevirmenin şiddeti vurgulanmış olur. Ashında bu iki kelimenin beraber kullanılması Arap dilinde söz konusu manayı vurgulayan bir tabirdir. Bunu destekleyen deliller şunlardır:

1.el-İsfahanî (h.IV y.y), “وَلَا دَبْرَهُ” kavramının *savaşta hezimete uğramak, askerlerin dağılması, kaçması* anlamlarını ifade ettiğini belirtir.⁸⁰

2.el-Ferra (ö.207/822), “وَلَّىٰ مُدَبِّرًا” ifadesini “وَلَمْ يَعْقِبْ وَلَمْ يَلْتَفِتْ” kelimeleriyle tefsir eder.⁸¹

Bu iki bilgi birleştirilerek şu şekilde yorumlanabilir: Arap dilinde “التولية و الإِدْبَار” kelimelerinin beraber kullanılması vurgulu bir anlatım olup *şiddetle*

76 Semin el-Halebi, *Umde*, 1/191.

77 Semin el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 8/590.

78 Zemahşerî , *el-Keşşaf*, III, 357; Ebu'l-Berekat en-Nesefî, *Medariku't-Tenzîl ve Hakai-ku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedivi, (Beyrut: Duru İbn Kesir, 1999), 2/598.

79 Neml, 27/10.

80 er-Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, 885.

81 Ferra, *el-Meanî'l-Kuran*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr – Abdülfettâh İsmâîl Şelebî, (Beyrut: y.y., 1980), 2/287.

yüz çevirmek, arkasına bakmadan kaçmak, gerisin geriye dönmek gibi anlamlarda kullanılır. Bu sebeple bu ifadenin geçtiği “⁸² بَعْدَ أَنْ تُولُّوا مُدْبِرِينَ ⁸³ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ⁸⁴ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ⁸⁵ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ” gibi ayetlere mana verirken iki kelimeyi birbirinden bağımsız düşünüp anlam vermenin ve iki kelime arasında fark aramanın doğru olmadığını düşünmekteyiz. Zira bu, bir tabir olduğundan dolayı tabiri oluşturan unsurlar ayrı ayrı ele alınmamalıdır.

Meryem 33. Ayet (وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا)

*Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir).*⁸⁶

Kaynaklarda şöyle bir yorum yapılmıştır: “بعث” kelimesinin kullanımlarını incelediğimizde iki kısma ayrıldığını görürüz. Bunlardan birincisi beşerîdir. Mesela çökmüş bir devenin veya yatan bir insanın kaldırılması gibi. İkincisi ilahîdir ki bu da iki kısma ayrılır. Birincisi sadece Allah’a has olan yaratmayı ve yoktan var etmeyi ifade eder. İkincisi ise diriltmektir ki Allah (c.c.) bu yetkiyi Hz. İsa gibi bazı has kullarına da vermiştir.⁸⁷

“حَيٌّ ve حَيٍّ / حَيَّةٌ / حَيَّاتٌ” Temelde yaşamak, hayat sahibi olmak ve diri olmak anlamlarında kullanılır. Ayrıca hayat, mevcut dünyevi yaşam; hayvanlarda ve bitkilerdeki büyüme kabiliyeti; algılama kabiliyeti; düşünebilme kabiliyeti; acı veya kederden kurtulma; sonraki dünyada ebedi yaşam gibi anlamlarda kullanılır.⁸⁸

“وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا” ayetinde zikredilen söz konusu iki kelimenin -yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında- farklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. “حَيٌّ” kelimesinin kök anlamında diri olma ve hayat sahibi olma ve dirilme varken, “بعث” maddesinde bu anlam yoktur.⁸⁹

2. “بعث” maddesinin asıl anlamı kaldırmak ve sevk etmektir. Bu anlam “حَيٌّ” kelimesinin anlamları arasında mevcut değildir.

İki kelime arasındaki bu temel farkları esas aldığımız takdirde “وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا” ifadesine şu şekilde anlam vermenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.⁹⁰

82 Tevbe, 9/25.

83 Enbiya, 21/57.

84 Neml, 27/80; Rum, 30/52

85 Saffat, 37/90.

86 Meryem, 19/33.

87 es-Semin el-Halebi, *Umde*, 1/132; er-Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, 132.

88 İbn Faris, *el-Mekayis*, 2/122; ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, 37/506; es-Semin el-Halebi, *Umde*, 1/477; er-Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, 268.

89 İbn Faris, *el-Mekayis*, 2/122.

90 İbn Faris, *el-Mekayis*, 1/266.

- *Diri olarak sevk edileceğim gün... (veya)*
- *Diri olarak kaldırılıp sevk edileceğim gün...*

Bakara 60. Ayet (ولا تعثوا في الأرض مفسدين)

“ولا تعثوا في الأرض مفسدين” *Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*⁹¹

Ayet-i kerimede bozgunculuk manası hâl-i müekkide formatında tekrarlanmış ve bu tekrar eş anlamlı kelimelerle sağlanmıştır. Cümle, Kur'an'da beş ayrı yerde; Hz. Musa Hz. Salih ve üç yerde de Hz. Şuayb'ın diliyle zikredilmiştir. Böylece İsrailoğulları,⁹² Semud Kavmi,⁹³ Medyen⁹⁴ ve Eyke⁹⁵ halkları bu cümle ile uyarılmışlardır. Burada bizi ilgilendiren asıl mesele “ifsat” anlamını taşıyan “تعثوا” ile “مفسدين” kelimeleri arasındaki farklardır.

Lügatlerde “أشد الفساد” / “bozgunculüğün en şiddetlisi” ifadesi ile karşılık bulan⁹⁶ “عثو/عثي” fiilinin hem vavî hem de yaî versiyonu vardır. Her iki versiyonun da anlamı aynı olup yaî kullanımın Hicaz'a ait olduğu ve daha fasih olduğu nakledilmiştir.⁹⁷ “فسد” sözcüğü, itidalin dışına çıkma, kötü, bozuk, çürük, uygunsuz, adaletsiz, ahlakı bozuk, faziletten yoksun gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁹⁸

Kur'an-i Kerim'in (ولا تعثوا في الأرض مفسدين) ayetinde zikredilen “مفسدين” lafzı, nahiv kaynaklarında hâl-i müekkide örnekleri arasında zikredilmiştir. Cümlede sahibu'l-hâl “تعثوا” fiilinin faili olan “vav”dır. Amil ise fiilin kendisidir. Böylece nahiv âlimleri iki kelimeyi eş anlamlı kabul etmişlerdir.⁹⁹

Sonuç

Kur'an-ı kerim'de bulunan müterâdif Kelimeler incelendiğinde Terâdüf ile te'kîd arasında ciddi bir ilişki olduğu görülmektedir. Kur'an'daki bazı ifade şekillerinde müterâdif kelimeler pekiştirici unsur olarak kullanılmakta ve bu da üç farklı yöntem ile yapılmaktadır.

Birincisi; müterâdif kelimelerin bir arada, atıfsız bir şekilde te'kîd-i lafzî formatında kullanıldığı yöntemdir. Bu kullanım şeklinin Kur'an-ı Kerimde de birkaç örneği mevcuttur. Bu sebeple Ulûmu'l-Kur'an türü eserlerde te'kîd, lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayrıldıktan sonra lafzi kısım, “bir lafzın

91 Bakara, 2/60; A'raf, 7/74; Hûd, 11/85; Şuara, 26/183; Ankebut, 29/36.

92 Bakara, 2/60.

93 A'raf, 7/74.

94 Hûd, 11/85; Ankebut, 29/36.

95 Şuara, 26/183.

96 İbn Faris, *elMekayis*, 4/230.

97 İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, I, 517.

98 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 3/335; ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, 8/496.

99 Ebu İshak eş-Şatibî, *el-Mekasidu's-Şafiye*, (Mekke: y.y., 2007), 3/485.

veya müradifinin tekrarlanması” şeklinde tanımlanmakta ve “فُجَاجَا سُبَلَا” “صَيِّقَا حَرَجَا” gibi ifadeleri te’kîd-i lafzi kategorisinde değerlendirmişlerdir.

Müterâdif kelimelerle yapılan te’kîdin ikinci yöntemi ise bir kelimenin kendi eş anlamlısına atfedilmesi şeklindedir. Arap dilinde bir kelimenin eş anlamlısına atfedilmesi oldukça yaygın bir kullanımdır. Bu kullanımın temelinde iki hedefinin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu iki gaye; sözü te’kîd etmek, vurgulamak, ve söze güzellik katmaktır. Arap dilinde bir şeyin kendi zatına atfedilmesi, temel bir kaide olan “العطف يقتضي المغايرة” / *Atıf mugayereti/farklılığı gerektirir.*” prensibine aykırı görülmektedir. Fakat bu kaide daha çok gereksiz tekrar ve atıfları önlemek içindir. Aksi takdirde tekrarda bir faide varsa bu caizdir. Ancak bu tekrarın farklı lafızlarla olması şart koşulmaktadır. Dolayısıyla bu kaidenin yerini bulması için lafızların farklı olması yeterli görülmektedir. Bu sebeple kaynaklarda benzer manaların farklı lafızlarla tekrarlanmasının caiz olduğu “حسن العطف لاختلاف اللفظين” / *(aynı anlama gelen) farklı lafızların birbirine atfedilmesi güzeldir(sözü güzelleştirir.)*” ifadeyle formülleştirilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de bulunan müterâdif kelimelerin kullanım üslûplarından üçüncüsü hâl-i müekkidedir. Konu ile ilgili örnekleri incelediğimizde; müterâdif kelimelerden birincisinin fiil, ikincisinin ise kendi müradifinin failine hâl olarak kullanıldığını görürüz. Hâl-i müekkide, cümle içinde geçen bir mananın te’kîd amaçlı ve hâl formatında tekrarlanması esasına dayanmaktadır. Bu yapı bazen eş anlamlı kelimeler kullanılmak suretiyle de oluşturulur. Konu ile ilgili yukarıda geçen örneklere dikkat ettiğimizde hepsinin tamamen aynı yapıda olduğunu görüyoruz. Çünkü bu örneklerin tamamında hâl, kendi amilini te’kîd etmektedir.

Kaynakça

- Abdulmuhsin bin Hamd. *Ayatü Müteşabihatü'l-Elfaz fi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Riyad: y.y., 2002.
- Alûsî, Şihabuddin Mahmud bin Abdullah. *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî*. Beyrut: y.y., 1415.
- Asmaî, Abdu'l-Melik b. Kurayb. *Ma'htelefet Elfazuhu ve'ttefakat meânîhi*. thk. Macit Hasan ez-Zebidî. Dimeşk: y.y., 1987.
- Beydavî, Nasiruddin Ebu Abdullah. *Envaru't-Tenzil*. thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnavut. Beyrut: Daru Sadır, 2004.
- Beğavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Mealimu't-Tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. b.y.: Daru Tayyibe, 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tacu'l-Luga ve's-Sihahu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Zekerîya Yusuf. Beyrut: y.y., 1990.
- Durmuş, İsmail. "Te'kîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/365-368.
- Ebu Hafs, Ömer bin Ali bin Adil ed-Dimeşkî el-Hanbelî. *el-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitap*. thk: Şeyh Ali ve Şeyh Adil. Lübnan: y.y., 1998.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahrü'l-Muhit*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1420.
- Ebu Hilal, Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî. *el-Furûku'l-lugaviyye*. thk. Muhammed Basıl. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.
- Ebu İshak eş-Şatibî. *el-Mekasidu's-Şafiye*. Mekke: y.y., 2007.
- Ebu'l-Berekat en-Nesefî. *Medariku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedivi. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1999.
- Ferra, Ebu Zekerîya Yahya b. Ziyad. *el-Meanî'l-Kuran*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, M. Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Beyrut: y.y., 1980.
- Firuzabadi, Muhammed b. Yakup. *Kamusu'l-Muhit*. thk. Komisyon. Dımaşk: y.y., 1997.
- Halil b. Ahmet el-Ferahidî. *Kitabu'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samraî. Beyrut: y.y., 1988.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-Vâfi*. Kahire: Darul Maarif 15. Baskı, 1998.
- Hazın, Alauddin Ali bin Muhammed bin İbrahim el-Bağdadî. *Lubabu't-Te'vîl fi Maani't-Tenzîl*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmi, 1979.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî. *El-Lübab fi Ulûmi'l-Kitap*. Beyrut: y.y., 1998.
- İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman. *Şerhu İbni Akil*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. Kahire: y.y., 1980.
- İbn Aşur, Muhammed. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşri, 1984.
- İbn Düreyd, Muhammed b. Hasan. *Cemheretü'l-Luga*. thk. Remzi Munir. Beyrut: y.y., 1987.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmet b. Faris. *Mekayisu'l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: y.y., 1979.
- İbn Hişam, Muhammed. *Muğni'l-Lebîb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit Kahire: Daru't-Turas, 2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmet el-Ensârî. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: y.y., ts.
- Kara, Ömer. "el-Furûku'l-Lugaviyye'ye Giriş III", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, http://isamveri.org/pdfdrg/D03296/2004_4/2004_4_KARAO.pdf

- Kettânî, Ebu Abdullah Muahammed bin Hasan el-Kettânî et-Tabîb. *Kitabu't-Teşbihat min Eşari Ehli Endülüs*. Beyrut: y.y., 1981.
- Kirmanî, Muhammed b. Hamza. *el-Burhan fi Tevcihi'l-Müteşabihî'l-Kur'an*. thk. Abdulkadir el-Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Komisyon, *Kur'an Yolu*, Ankara: DİB yayınları, 2014.
- Kudame b. Cafer. *Cevâhiru'l-Elfâz*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. Beyrut: y.y., 1985.
- Mahmut es-Seyyid eş-Şeyhûn. *Esraru't-Tekrâr fi Lugati'l-Kur'an*, Kahire: y.y., ts.
- Muhammed b. Ali es-Sabban. *Haşiyetu's-Sabbân ala Şerhi'l-Eşmûnî*. Beyrut: y.y., 1997.
- Ragıp el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Beyrut: Darul Kalem, 1412.
- Râzî, Zeynuddin Muhammed b. Ebubekir. *Muhtaru's-Sıhah*. thk. Hamza Fethullah. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2001.
- Sağânî, Hasan bin Muhammed. *el-Ubabu'z-Zahir ve'l-Lubabu'l-Fahir*. thk. Muhammed Hasan. Bağdat: Matbaatü'l-Me'ârif, 1977
- Samerraî, Fadıl Salih. *et-Ta'bîru'l-Kur'anî*. Ürdün: Darü'l-Fikr, 2006.
- Samerraî, Fadıl Salih. *Kur'an Kelimelerinin Sırlı Dünyası*. trc: Osman Ertuğrul. İstanbul: Cantaş Yayın, 2015.
- Samerraî, Fadıl Salih. *Meânî'n-Nahv*. Ürdün: Darü'l-Fikr, 2000.
- Semin el-Halebî, Ahmet b. Yusuf. *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn*. thk. Ahmet Muhammed Harrat. Dimaşk: Daru'l-Kalem, ts.
- Semin el-Halebî. *el-Umde*, thk. Muhammed Basıl. Beyrut: Daru'l-Kutbi'l-İlmiyye, 1996.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebubekir Celalettin. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Said el-Mendub. Lübnan: Daru'l-Fikr, 1996.
- Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa. *el-Mekasidu's-Şafiye*. thk. Komisyon, Mekke: y.y., 2007.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camiu'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'an*. thk: Ahmet Muhammed Şakir. Kahire: Daru'l-Hicr, 2001.
- Ulugöl, Fatih. "Belagat İlminde Fasıl ve Vasıl". *Nüşa* 49 (2019), 155-185.
- Üşmûnî, Nuruddin. *Şerhü'l-Üşmûnî Ala Elfıyeti İbn Malik*. Beyrut: y.y., 1998.
- Zebidî, Ebu'l-Feyz Murteza Muhammed b. Muhammed. *Tacü'l- Arus min Cevahiri'l-Kamus*. thk. Komisyon. Beyrut: Daru'l-Hiday, ts.
- Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Seri b. es-Sehl. *Meani'l-Kur'an ve İrabuhu*. thk: Abdulcelil Abduh. Beyrut: y.y., 1988.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer Carullah. *el-Keşşaf*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Ebu'l-Fadl ed- Dimyatî. Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 2006.